

बाकीबाबांची कविता : विविध रुपां

- डॉ. वृषाली मांद्रेकर

मनीस आपणाले अणभव, भावना उक्तावपाचें एक साधन म्हण आयजमेरेन कवितेकडेन पळेता. तें अशें एक साधन जेंवरवीं कवि इल्याश्या उतरांनी जाय जाल्यार म्हान अणभव सांगूक शकता. सुटसुटीत उतरांचेर साज चडोवन सोपी कविता बरोवपी कवी आसात तशेच साद्यो सरळ भावना, प्रतीकां, अळंकारानी गुढ चिंतनप्रधान करपी कवी आसात. हें साधन अशें कि कोणाकुय हाताळपाक सोपे आसता म्हणून हेर साहित्य प्रकारापरस कविता चड प्रमाणांत मेळतात अशे दिसतां. पुण थोड्या समीक्षकांनी कवितेक पयल्या पांवड्यार बसयल्या, मोजक्याच उतरांनी आपणाल्या काळजांतलीं घालमेल उक्तावप हे तितलेंच कठीण - 'जो देखे कवि वो न देखे रवि', ह्या उक्तिवयल्यान कविची श्रेष्ठता कळून येता.

अशेच तांकीचो कोंकणी - मराठी कवि बाकीबाब बोरकार, भाशीक झगड्यान आपणाक गुंतयनासतना बरयत रावलो आनी अजरावर जालो. कोंकणीतल्या 'पांयजणां' 'सांसाय' आनि मराठीतल्या 'जीवन संगीत', 'दुधसागर', 'चित्रणी', 'चैत्रपुनव', 'गितार' ह्या कविता झेल्यांनी सैम-सौंदर्य, मोग-सैम, अध्यात्म, अशे तरतरेचे भाव -विशय ताणे सक्षमतायेन परगटायल्यात. उतरां अर्थाच्या लयीचेर रचलेल्यो कविता, सहज-सौंदर्य आनी प्रेम-समर्पणाची भावना आजुनय वाचकवर्गाच्या काळजात ताजी दवरून आसात. व्यक्ति कडल्यान समिष्टीकडेन पावपाइतली तांचे कवितेची तांक आयज सुद्धा वाचप्याक अणभवूक मेळटा.

बाकीबाबाची 'पांयजणा' कविता मोगिकेच्या मंद-मंद वाजपी पांयजणांचो स्वर आयजमेरेन वाचप्याच्या काळजांत उमटयत आसा. सुरावटीन परिपूर्ण आशिल्ली ही कविता वाचप्याक वेगळोच आनंद दिता. न मेळिल्या मोगिकेचे सुंदर-सहजस्पर्शी उगडास, तांचो विरह आनी वास्तव हांचो सुंदर मेळ घाला. मोगिका मेळूंक बेता तेन्ना पयस पांयजणा वाजतकच काळजान उमेदिन आनंदाची भरती येता. सैमीक बदल पसत मोगीक जाय तसो घडटा. 'न्हंयचो कंठ काठ दाटून' येवप ही मोगीक लागिल्ली उमळशीक कशी दिसून येता. सांवळ्याक केन्ना घमघमाट येता? ना.....; 'तणांक कंवळी जाग येवप', 'रानाक मौन पडप,' 'पानां शिरशिरप' ह्यो सगळ्यो मानवी भावना पुण तांचो वापर निर्जिवाचेर करून कवी सैमाक जीवित करता. वड फळांच्यो 'अक्षता' आनी 'दोळ्यांतल्या दुःखाची थिकां जावप' ह्या उपमानी कवितेक नवो बहर आयला. पोर्नी प्रतिकां, प्रतिमां शेळ्यो जाल्यो दिसून येता. 'जिणेत सांज येवप', आनी 'सपनां पडल्या उपरांत जाग्रण घडप' ह्या लक्षणांनी कवि आपणाल्या जिवितातले निराशेचे सूर परगटायतांना दिसता. मोगिका आयज नासली तरी तिच्या पांयजणांचो आवाज अकस्मात कविक आयकूंक येता.....

“तांतले काय नुल्लें आज
सगल्या जिणे आयल्या सांज
तरीय अकस्मात तूजीं वाजति पांयजणा
कानसुलांनी भोंवति भोंवर

आंगार दाट फुलता चंवर

पट्टि केन्नां सपनां तींच घट्टि जाग्रणां”

अकस्मात पायजणां वाजल्या उपरांत कवी-आंगार दाट चंवर फुलतां, कानसुलांनी भोंवर भोंवता हांचोच अर्थ असो. कि कवि जीवितातल्या सांजवेळार सुद्धा चिर-तरुण आसां, तारुण्य सुलभ भावनां फकत याद केल्यारूच उफाळून येता. कविच्या मनाचे चिर तारुण्य निराशेच्या वेळार सुद्धा पयस वचूंक शकना. सौंदर्याचो आस्वाद घेवपी कवी आपणांच्या जिवितांन आयिल्या मोडान भियेनास्तना तशेच स्थिर उरतात. मोगान सगळी दुःखा-ताप पयस करपाची शक्त आसा अशेच किदेंतरी कवि सांगूंक सोदता, अशें म्हाका दिसता.

वोंवळांच्या सुगंधाचो उपेग कोंकणीन चडश्या करपी कवि कवयित्रींनी केला इल्याश्या सोबीत फुलांचो सुंदर धुंदकरपी वास सुकल्याउपरांतय कितलोसो तेंप उरता. ह्या वासांची आनी मोगिकेच्या मोगाचे यादीची तुळा कवी करता. लेंसाचो वोंवळा वास आजून उल्ला जाल्यार मोगाच्यो यादी अश्यो इतल्या बेगीन डुबल्यो कश्यो हो प्रस्न विचारल्या उपरांत कवीची मोगिका पयसावल्याची वाचप्याक सुलूस लागता आनी हेच ओडीन वाचक कविता वाचता. मेजक्याच उतरांनी भावविश्व उबारपाची तांक आनी जिज्ञासा निर्मणी करपाची शक्त बाकीबाबाले कवितेंत आसा. ही मोगिका आयज तांच्या जिवितांत ना. ती गिरेस्तालो हात धरून सुख-समृद्धिच्या बसकेर बसल्या. ताच्या मनाचे आकुळ-पिकुळ उले तिका आयकूंक येनात. सैम मोगी बाकीबाब तिच्या यादीन सैरभैर जरी जाले तरी सैमातली रुपां-प्रतिकां तिचो उगडास आजून धरून आसात. मोगिकेन सोडून गेल्याउपरांतची आसुदाय आकुळा-पिकुळ अवस्था ह्या कवितांनी उक्तायल्या मोगान दिल्ल्या पाखाट्यांनी उडत उडत मोगिका वयर पावता, सुखां तिच्या भोवतणी सांडटात आनी मोग मात ताचे बंदखणीन पासान बंद जावन उरता.

एकनिष्ठ मोगी आनी स्वार्थी मोगिका हांचे भावचित्र कवितेंत जाव लावणीन चित्रित करनाना त्यो दृश्य वळेरी चित्रफितिप्रमाण दोळ्यांमुखार उब्यो रावतात. ‘आबोल्यांची फांती’, ‘सुकतेच्या वेळार म्हज्या’, ‘विनवणी’, ‘तुजे हात’ ‘मोलादीक बोल’ ‘नस्ते बाये म्हाका सोसना’ ह्या रोमांटिक कवितांनी आपउक्तावणेक महत्वपूर्ण स्थान दिलां. तांतून बाकीबाब आपणाच्या अणभवाचे सूक्ष्मातिसूक्ष्म रुप उक्तावन सांगता. तांच्या मनात बायलेबद्दल आशिल्ली आदरभावना तिचे सुख आनी तिच्या खातिरूच संवसाराक आयिल्ली गोडी, दुःखाचेर मात करून सुख दारान हाडपाची तांक, भुरग्यांक जल्म दिवन दोन कुळांची पुण्याय फळाक हाडपाची आवय अश्या विविध रुपांनी आनी भावविश्वांचेर आदारून कवि बरयतात.

‘सोबता देवता कशी तिनसनां

लामणदिव्याची वात लायतनां

नुलैत करतां तुका वंदना -

पडून तुजी अवचित सासाय’

सैमाची विविध रुपां, रस आनी गंधाकडेन कविच्या अंतर्मनाचें तादात्म्य जाला. कवि बाकीबाब बोरकर मनशाचे जीवित सैमाच्या सांगतान पळेतात. ते दोंगर, झरे न्हयो, पावस ह्यांच्या नादातल्यान

रस आनि शक्त मेळोवपाचो यत्न करतात.

“हास खदखदून असा हास दूधसागरा, लासल्या गिरीदरींत फेंक फेंस पांढरा,
हास्यी तव वेदघोष, सृजनाचा दिव्य तोष,
जीवनकल्लोळहर्ष वर्षवी शुभंकरा, हास्यध्यनि तव उठोत,
कंठ प्रस्तरां फुटोत, हिरवळो नटो फुलांत माजली वसुंधरा.”

सृजनांचो दिव्य आनंद आनी हास्यान आशिल्या वेदघोषान सैमान तांका शक्त आनि जीवन जगपाचो रस दिला हे निश्चित.

तांचो मोग चंद्रिम उदेताना परमळता तर फांतोडेची किरमीज झटताना न्हंयेच्या उदकार पातळता. पेंवपी नुस्त्थातल्यान तांका सुख दिसता तर दुधसागर हासताना दिसता. अशी सैमाची वर्णना करताना तांतून कवी आकंठ बुडून वता. तो सैम बोरयेचो तांच्या निजाचो सैम जावं नाजाल्यार खंयचीय न्हय जांव. ते सैमाकडेन एकरूप जातात. ‘कोंड्या आळीतले चान्ने अजुन पाय बुडोन बसला जळी’, ‘म्होंवान भल्ले फुलां गळे, हरयाळेक फुटले दोळे’, ह्यो कल्पना, बिंब, प्रतिबिंब, तांचे मानवीकरण वाचतल्याक धुंद करता, आनी तो वाचक त्या कवितांचो परत परत आस्वाद घेतल्या शिवाय रावना. हे तांच्या कोंकणी कविता परस मराठीतल्या कवितानी दुधसागरास, ‘जलद भरुनि आले’, ‘माझ्या गोव्याच्या भूमीत’, ‘चित्रवीणा’, ‘क्षितिजा आले भरते ग’, उत्कटतायेन दिसता. ताणी सैमाच्या चित्रांचो विविधरंगी गोफ विणला. पावसाचे वर्णन खंयच्याय कवीचे एक गोड सपन आसता पुण पावसा पयलिच्या कुपांचे तेद्यावेळार सैमान जाल्या बदलाचे अचूक वर्णन बाकीबाब सारखो कवीच करू शकता. हिन्दी भाशेन कवी निरालान ‘बादलराग’ कवितेत ध्वनि नाद आनि रुपाच्या माध्यमातल्यान युद्धाचे वातावरण तयार केला. पुण बाकीबाब कुपां हे फक्त माध्यम म्हणून वापर नासतना तांचेच अपूर्व असो देखावो वाचप्यांच्या दोळ्यांमुखार उबो करता. तरतरेच्या रंगाचो प्रतिमांचो, इंद्रधनुषी दृश्याच्यो उपेग ते सदांच करतात ‘हरित धरा’, ‘धवल विहगवृंद’, ‘गडद निळे जलद’, ‘रजतनील’, ‘ताम्रनील’ हे एकाच कवितेतल्या रंगाच्या वैशिष्ट्यासयत आशय चित्रायतात अशे कोंकणी कवितेत जायना. भाव आनि आशय, प्रतिमा आनि प्रतिका, बिंब प्रतिबिंबा, काळजातलें उत्फर्के कोंकणीन परगटायताना (दोन-चार कवितानी सोडले जाल्यार) कवी भाव-विभोर जाल्लो दिसना.

तांच्यो अध्यात्मिक कविता तर हिन्दीतल्या भक्तीकाळातल्या संतांची याद करून दिता. हिन्दी भास ज्या कवीक येनासली, तांणी मीरेची भजना, कबीराचे दोहे केन्नाच वाचूक ना आसतले पुण दोगांयच्या कवितातले साम्य पळेयत जाल्यार थक्क करून सोडटा ब्रज, राजस्थानी भाशेत बरोवपी मीरा जेन्ना म्हणता :

“कृष्ण पीऊ मेरी रंग दे चुंदरियाँ

ऐती रंगत रंगवादे सांवरिया, धोबी धोवे चाहे सारी उमरियाँ।

बिना रंगायाँ घर नही जाऊँ, बीत जाये चाहे सारी उमरियाँ।”

आनि बाकीबाब म्हणता :

“सवणें जिवा भिडून गेलें

हांवय जाले गाड'निळें
दिष्टाव्यान भेटलें हांव
म्हज्या राजकुंवरा

कबीर जेन्ना म्हणता :-

“लाली मेरे लाग की जित देखु तितलाल
लाली देखन मैं गयी, मैं भी हो गयी लाल.”

ह्या वळीनी आत्मा रुपी मोगिका आनी परमात्मा रुपी मोगी हांचे एकरूप जावन, आपणाली वेदना, प्रेम, पीडा, ताप, संघर्ष सगळे विसरून परमात्म्यान लीन जावप, संसार सोडून ईश्वराचे ध्यान करपाक लागल्यात अशे दिसून येतात. भारतीय अध्यात्मान सदाच आत्मो आपणाक बायल तर परमात्म्याक दादलो मानत आयला. पुण सुफी अध्यात्मान परमात्मा बायल तर आत्मो पुरुष आसता. वयर उल्लेखित तीन्ही पदां पळयत जाल्यार भारतीय अध्यात्मानुसार स्तताक प्रियतमा मानल्या.

दुसरी एक कविता अभ्यासताना दिसून येता कि मीरेच्या भजनाचो प्रभाव बाकीबाबाचेर पडला आसतलो. बालपणान घरांन गायिल्या भजनाचो, आध्यात्मिक, भक्तिपरक गीतांचो प्रभाव नकळत बाकीबाबाचेर जायत गेला आनि अंतरातले खंय तरी अध्यात्मिक रुपान भायर सरल्ला.

“वाजता तुजें बीन/ ताजेर चीज नवनवीन” ही कविता मीरेच्या भावाभिव्यक्ति परस वेगळी ना.

“मुरलिया बाजा जमणा तीर॥

मुरारी मनोहर त्रण हर लीन्हो चित्त धरां णा धीर।
स्याम कन्हैया स्याम कमरियाँ स्याम जमण रो नीर।
धुण मुरली सुण बुध बिसराँ, जर जर म्हारोशरीर।
मीराँ रे प्रभु गिरधर नागर, वेग हरया म्हा पीर॥”

मीरेन व्यक्त केल्ली गिरधरा विशयीची भाव भक्ति आपणाले दुःख ना करपाची वीणेन आंशिल्ली शक्ति बाकीबाबान अनुभूत केल्या. आपले शरीर ओपुन सुद्धा रीण सोंपचे ना ही आत्मसमर्पणाची भावना हांगा दिसून येता. मीरा अशेच म्हणता कि “ताजियो देसो बेस, पतिगृह तज्यो, सम्पत्तिं राजि दासी मीराँ सइन आई, तुम्हे अब सब लाजि।”

हिन्दी कवि मैथिलीशरण गुप्त ह्या जीवितातल्या त्रासांतल्यान मुक्ति मेळपा खातीर नाम महिमा कथन करता. अपार दुःख रुपी समुद्रान फसलेली नाव भायर काडपाक कृष्णा शिवाय पर्याय ना अशें मीरा सांगता तर बाकीबाब म्हणता दीसरात सोसलेल्या घाव्याचेर तुज्या चिंतनाचो अंतिम उपाय आसा. श्री गुप्त म्हणतातः

“जो नाम मात्र ही स्मरण मदीय करेंगे।
वे भी भ्रवसागर बिना प्रयास तरेंगे।”

बाकीबाब म्हणता :

“दीसरात सोंशीत घाय हे सोंपत आयली पिराय,

तुझ्या चिंतनाशिवाय ना रे अंतिम वखद उपाय”

अशे हे कवि भिन्न-भिन्न कालात आपणाल्यो अध्यात्मिक भावना उक्तायताना केन्ना विरही दशा भोगता तर केन्ना तांचे गुण गाता तर केन्ना केन्ना प्रलाप करतात. पुण ह्यो वैश्विक पांवड्याचेर समानतायेन भारतीय साहित्यान उक्तायल्लो दिसून येता.

‘नवे युग’, ‘ध्वजाची जागवण’, ‘सोंपती रात’, ‘ल्हान जाले महान’, ‘भावकेचे गीत’ सारख्या कवितानी मुक्तिखातिर लडपाचो हावेस गोयकारांच्या काळजांत अन्यायाविरुद्ध झगडपाचें बी किल्लंत घालता. त्या किल्ल्या वियोचे झाड जावन, ल्हान मनीस सुद्धा महान काम करपाची प्रेरणा घेता. सात लाख गोयकार आमी, युग नवे फुलयतले म्हणपी कविच्या उतरांनी इतली तांक आसा की रोखडेच गोय स्वतंत्र जाता. पुण गोंय स्वतंत्र जाल्याउपरांत ते खऱ्या अर्थान स्वतंत्र जाले ना हे बाकीबाक जेन्ना कळून येता तेन्ना ते म्हणता :

“प्राणाक क्षय बुद्धीक भय फाल्यांक जय कालचीच वंय, आयला ते स्वातंत्र्य तें स्वातंत्र्य न्हय स्वातंत्र्य न्हय”. मुक्ति मेळ्ळ्या उपरांत स्वार्थी राजकारणी आपणाक जाय तशे वागपाक लागले, आचार-विचार नीतिमत्ता घाणाक दवरलीं. असत्य आनि अन्यायाचो जो मेरेन व्यवहार चलता तो मेरेन स्वातंत्र्य खऱ्या अर्थान स्वातंत्र्य न्हय. हिन्दी कवी लीलाधर जुगडी हे वेवस्थेबद्दल कटू भाव व्यक्त करता:

“नौकरी, गरीबी, कुर्सी, कानून सब अस्त व्यस्त....

इस व्यवस्था में हर आदमी कहीं ना कहीं चोर है।” अशाच आशयाचे कवितेत बाकीबाब म्हणता-

“वाटमारे चोर खुनये। जयप्रजेचे मुख्य थेलये”. चोरांच्या हातीन सत्ता आसल्याउपरांत लुटपांक वेळ लागना. सत्तेक मनीसरुपी वाळ्य सोपोवन काबार करता आनी त्याखातीर आजून संगर सोपोक ना अशेय कवी म्हणटा:-

काय सामाजिक विषयांचो आस्पाव तांचे कवितेन जाला. बाह्याडम्बर अन्याय अत्याचाराचेर भाष्य करताना तें कठोर जाल्ले दिसून येता. संवसार जीवित तांतली सुख-दुःख ल्हवपीक उपमा प्रतिमांनी सांगतात. सबंद विश्वाचेर नदर भोंवडावन कवी जीवितातल्या काय सत्याचो अस्तीत्ववादी दृष्टीन सोद घेता. सुख म्हळ्यार किदे? हो प्रस्न खूपजणांक पडटा. बाकीबाब सुखाचो सोद घेतना म्हणटा-

“सुख ना हे पैस उदक कशे व्हावता.

पुंजावक वेशी जाल्यार मात पारज जावन धांवता.” थोड्यानी तांका अळवावेले थेंबे म्हटला तर थोडे मानल्यार सुख म्हणता. पुण हे सुख पुंजावन दवरपाक मेळना हे तितलेच सत्य.

साक्षरतेक बिब रुपान आमच्यामुखार दवरताना कवी म्हणता :

“काळें आसुन उजवाड घालता ते अक्षर”

जाणे काळोख बालाणला तो साक्षर मनीस मोहासिक्त जायना म्हणूनच तो मोहताच्या जीवनाची होळी एक सेकंदान करता. सीतेच्या मोहाची देख दिवन मोह हो कितलो वायट हे दाखोवन दिला.

(मुखावयलो मजकूर पान ४७ चे पळयात)

(पान ४४ वेल्यान डॉ. वृषाली मांद्रेकर हांच्या निबंदाचो फुडलो वाटो फुडे चालू)

जीवितातल्या दर्शनाचेर उलयताना कवीची आस्तित्ववादी दृष्टि हे सुद्धा सांगता की मनीस जल्माक आयला तो एक दिस मरतलो म्हणूनच हांव अक्षरान कविता करता. ते केन्नाच क्षर जावचेना. अशे तऱ्हेची जायती कबना सत्य-असत्य, नीति-अनीति, देव-दानव, समाजातले हेवें-दावें, सुख-दुःख ह्या आशयाचेर दोन-चार वळींनी ब्रह्मांड दोळ्यामुखार उबारपाची तांक तुस्त करीसारखी

“देखो दिलमें जलती बत्ती। लाख चौऱ्यासी अत्तर की।

अंधे होके क्यूं पुजते हो। सुरत मुरत पत्थर की।

तिरथ-बिरथ क्यूं करते फिरते। नाहक तुम भटका भटकी।

फिजूल चर्चा वेदशास्त्र की। गहरी माया घटमठ की।”

हे पद वाचल्या उपरांत कबीराची याद जाली न्हयं पुण हे पद खासा बाकीबाबान रचला गं. दि. माडगुळकर हाणी बरयल्या लेखान हाचो आस्पाव जाला.

कवि भारतातले खंयचे भूयेर वास करून, ताची निर्मणी सामाजिक बांधिलकीचेर आदारून आसता म्हणूनच सर्व समावेशक कवि समान आशयाचेर, विचाराचेर तशेच भाव-भावनेचेर आदारून कविता रचता.

--*